

ПАМ'ЯТЬ АРХЕОЛОГІЇ

Археологічне зібрання
К. М. Скаржинської

О. Б. Супруненко

Серед найбільш відомих приватних зібрань України кінця XIX ст. поряд з колекціями Г. П. Алексеєва, В. Б. Антоновича, О. О. Бобринського, Т. В. Кибальчича, О. М. Поля, В. В. Тарнавського, М. В. Юзефовича та ін. особливе місце посідає зібрання К. М. Скаржинської — перше велике приватне зібрання на Полтавщині¹. Один з популяризаторів цієї колекції, український письменник, мистецтвознавець і фольклорист В. П. Горленко свідчив, що основу зібрання становлять археологічні знахідки, предмети церковних старожитностей і побуту часів кріпацтва, колекції монет, стародруки, рукописи, живописні роботи тощо². Про визначну добірку документальних джерел з колекції К. М. Скаржинської писав В. С. Іконников³. Д. І. Яворницький зазначав, що колекція містила багато предметів кам'яного віку та етнографічного матеріалу нашої доби⁴.

Отже, сучасники досить чітко окреслили напрямок збиральницької діяльності музею К. М. Скаржинської, де близько третини зібрання становили археологічні та нумізматичні матеріали.

У дожовтневій літературі музею Скаржинської присвячено цілу низку публікацій у ряді періодичних видань та згадки на сторінках монографій відомих учених⁵. Після Великого Жовтня дослідники визначили роль цього зібрання у створенні музейних установ на території України⁶, його значення у вивченні археології та етнографії Лівобережжя і Полтавщини зокрема⁷. У повоєнні роки, після того як части-

¹ Р-в В. Музеи // Энциклопедический словарь Брокгауза Ф. А. и Ефрона И. А. (Под ред. Арсеньева К. К., Петрушевского Ф. Ф.).— Спб., 1987.— Т. XX.— С. 121.

² Горленко В. П. Лубенский музей Е. Н. Скаржинской // Отд. оттиск из окт. кн. «Киевской старины» за 1890 г.— К., 1891.— С. 3—15.

³ Иконников В. С. Опыт русской историографии.— К., 1891—1908.— Т. 1.— Кн. 2.— С. 315.

⁴ Яворницький Д. Доки б'ється серце // Україна.— 1988.— № 1.— С. 14.

⁵ Серед основних: Горленко В. П. Указ. соч.— С. 3—15; Ляскоронский В. Г. История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII столетия.— К., 1903.— Изд. 2-е.— С. 62, 63, 74 та наст.; Путеводитель по Естественно-историческому музею Полтавского губернского земства.— Полтава, 1915.— С. 5, 6; Лубенский музей Е. Н. Скаржинской // Киевская старина.— 1901.— Т. 74.— С. 144—149.

⁶ Мезенцева Г. Г. Музеи Украины.— К., 1959.— С. 15; Николаев В., Гаврилов М. Центральный Пролетарский Музей, його утворення, організація й завдання // Бюлетень Губернського відділу народної освіти Полтавщини.— Полтава, 1921.— Ч. 1.— 3.— С. 59—63; Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю музею.— Полтава, 1928.— Т. 1.— С. 29—31; Український музей // Збірник 1-й.— К., 1927.— № 1.— С. 11.

⁷ Калениченко Л. Мистецтво писанки // Народна творчість та етнографія.— 1971.— № 4.— С. 73—75; Риженко Я. Полтавський державний музей. Історичний огляд // Збірник, присвячений 35-річчю музею.— Полтава, 1928.— Т. 1.— С. 4—6; Рудинський М. Вказ. праця.— С. 29, 30; Супруненко А. Б. Експозиція по археології Полтавщини: Путеводитель.— Полтава, 1988.— С. 3.

Рис. 1. Катерина Миколаївна Скаржинська (1854—1932). Фото 1890-х років (фотопропродукція автора).

на документації і самого зібрання К. М. Скаржинської згоріла під час пожежі у будинку Полтавського краєзнавчого музею (1943 р.), історія цієї цікавої колекції залишалась поза увагою. Лише останнім часом кілька публікацій знову повернули з небуття це яскраве культурне явище Полтавщини кінця ХІХ — початку ХХ ст.⁸

Засновником зібрання і його володарем була Катерина Миколаївна Скаржинська (1854—1932), уроджена Райзер, дружина генерал-майора конезаводчика і власника 4 тисяч десятин орної землі⁹ (рис. 1). 1885 року вона відкрила у своєму маєтку на хуторі Круглик поблизу Лубен історико-краєзнавчий музей¹⁰, збір експонатів для якого розпочала ще 1881—1883 рр. Згодом для музею було споруджено двоповерховий флігель, виготовлено вітрини і стенди, замовлено інше обладнання¹¹ (рис. 2). Історія Лубенського музею (1885—1906) — яскравий приклад безкорисливої збиральницької діяльності, позитивно оціненої сучасниками і нащадками. Створюючи зібрання, К. М. Скаржинська передбачала, що згодом воно стане доступним для всіх міським музеєм¹². Цей задум виник задовго до відкриття музею¹³.

У «Статуті Лубенського музею» чітко сформульовані педагогічні і наукові завдання закладу: «1) збирати і зберігати як науковий мате-

⁸ Ванцак Б. Заповіла народів // Україна.—1987.— № 36.— С. 4; Античная керамика в собрании Полтавского краеведческого музея: Каталог выставки.— Полтава, 1987.— С. 3; Ванцак Б. С. Е. Н. Скаржинская: от археологии до революции // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Обл. науч.-практ. семинар (Таз. докл. и сообщ.) — Полтава, 1988.— С. 42, 43.

⁹ Ванцак Б. С. Усе віддано людям // Рукопис.— ДАПО.— Ф. 222.— Оп. 1.— Од. зб. 2655.— С. 3.

¹⁰ Ванцак Б. Заповіла народів.— С. 4.

¹¹ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 69.— А. 6—6 зв.

¹² Ванцак Б. Усе віддано людям.— С. 3, 4.

¹³ Устав Лубенського Музею // ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 1.— А. 1—2; Од. зб. 53.— А. 8.

Рис. 2. Будинок К. М. Скаржинської у Круглику. 1915 р. (За малюнком Г. І. Нарбути. Прорисовка автора).

ріал різні пам'ятки старовини, переважно місцевої, звертаючи особливу увагу на пам'ятки побуту (давні і сучасні...)»; 2) сприяти засвоєнню цього матеріалу кожним охочим вчитись і розвиватись, а також самому «зародженню в людях попиту на вищі, розумові інтереси, роблячи їх привабливими для гурту, підкреслюючи всю різноманітність виявів людського духу й творчих сил природи, за суворої одноманітності законів, що керують ними...»¹⁴.

У музеї вівся облік відвідувачів і екскурсійних груп, вхід до нього був безкоштовним¹⁵. Так за три роки, з 1898 по 1901 рр. кількість відвідувачів музею зростає з 62 до 771 осіб на рік, становлячи за вказаний період 1228 чоловік¹⁶. Серед них були як лубенці та гості міста, так і відомі діячі вітчизняної науки і культури, зокрема археологи В. Б. Антонович, І. А. Зарецький, В. Г. Ляскоронський, Е. Р. Штерн, Д. І. Яворницький та ін.

Участь у всеросійських і місцевих археологічних, етнографічних та мистецьких виставках¹⁷, активна видавнича діяльність¹⁸, переписка з дослідниками і діячами вітчизняної культури¹⁹ сприяли росту популярності музею і його власниці. К. М. Скаржинську обрали своїм членом кілька наукових товариств — Московське нумізматичне²⁰, Всеросійське товариство любителів природознавства, антропології та етнографії²¹, почесним членом — Полтавська вчена архівна комісія²².

¹⁴ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 1.— А. 1 зв.

¹⁵ Там же.— Од. зб. 7.— А. 1.

¹⁶ Там же.— А. 1 зв.

¹⁷ Там же.— Од. зб. 10.— А. 1—11; од. зб. 72.— А. 1—2; од. зб. 133.— А. 2—3; од. зб. 162.— А. 1—2.

¹⁸ За ініціативою К. М. Скаржинської та її коштом видані такі праці: Описание коллекции народных писанок (Сост. Кульжинский С. К.).— М., 1899; Программа для собрания народных писанок (Сост. Кульжинский С. К.).— К., 1895; Бочкарев К. П. Очерки Лубецкой старины.— М., 1901.

¹⁹ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 17—210.

²⁰ Там же.— Од. зб. 2510.— А. 1.

²¹ Там же.— Од. зб. 2511.— А. 1.

²² Павловский И. Ф. К десятилетию Полтавской ученой Архивной Комиссии: Отчет со дня открытия с 26 окт. 1903 г. по 26 окт. 1913 г.— Полтава, 1913.— С. 16.

К. М. Скаржинська проводила значну суспільно-корисну і благодійну роботу. У Круглику нею були створені народна школа, бібліотека, вечірні читання для народу, чайна, діяв громадський самодіяльний театр, організовувались артіль і майстерні²³. Під час революції 1905—1907 рр. Катерина Миколаївна, виїжджаючи за кордон, вирішила подарувати свій музей Лубнам за умови, щоб місто «визнало її довічне право» на участь в організації і наступному спрямуванні діяльності цього закладу при науковому керівництві Московського археологічного товариства, а також побудувало для музею спеціальний будинок²⁴. Міська дума не визнала за можливе прийняти такий дарунок²⁵; він був переданий Музею Полтавського губерньського земства²⁶ — 20 тисяч експонатів і 4 тисячі томів наукової бібліотеки²⁷.

По смерті чоловіка, продавши майже всі земельні володіння, К. М. Скаржинська поселяється у Лозанні в Швейцарії²⁸, де продовжує опікуватися благодійною і видавничою діяльністю. Тут вона заснувала робітничий будинок, виділила 2 тисячі франків Женевській касі взаємодопомоги політемігрантів²⁹. Протягом двох років добродійниця утримувала притулок для російських політемігрантів, не відмовляючи в грошовій допомозі навіть тоді, коли грошей у самої було обмаль³⁰. Згодом вона звернулася до швейцарських федеральних властей з проханням підтримати її бажання відкрити ясла для сиріт греків, болгар, сербів і турок, убитих під час балканських воєн³¹. Й не дивно, що К. М. Скаржинська була під наглядом жандармів, які склали про неї матеріали під заголовком «Про революційну діяльність»³².

Яскравою сторінкою діяльності К. М. Скаржинської за кордоном було видання у Давосі «літературно-наукового та політичного журналу» «За рубезом», в якому публікувалися діячі різних політичних напрямків. Його редактором був Г. Аврашов, член РСДРП з 1904 р.³³, серед авторів — літератори С. Г. Петров (Скиталець), В. В. Муйжель та ін.³⁴

З початком імперіалістичної війни К. М. Скаржинська повертається до Росії (звісно ж, не багатійкою). Радянська влада з перших років цінувала заслуги прогресивних діячів дореволюційної інтелігенції, тому Скаржинській було призначено невелику персональну пенсію (за її словами, самим Леніним)³⁵. Померла К. М. Скаржинська в Лубнах, де й похована³⁶.

Ідея організації музею у Круглику належить сімейному вчителю Скаржинських Федору Івановичу Камінському (1845—1891), археологу і краєзнавцеві, що провадив у 1870—1880 роках археологічні дослідження на території Лубенського повіту³⁷. Останні роки життя Ф. І. Камінський провів у Круглику, куди й перевіз більшість матеріалів своїх розвідок та розкопок. Зацікавивши К. М. Скаржинську перспективою створення музею, Федір Іванович подарував для нього власні колекції знахідок. З притаманною їй енергією К. М. Скаржинська, що

²³ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 2655.— С. 4—6.

²⁴ Там же.— Од. зб. 11.— А. 1—1 зв.

²⁵ Полтавские губерньские ведомости.— 1903.— № 62.— 20 августа.

²⁶ Павловский И. Ф. Полтавцы иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители.— Полтава, 1914.— С. 255; Рижено Я. Вказ. праця.— С. 4, 5.

²⁷ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 15.— А. 1—309; Отчет о Естественно-историческом музее Полтавского губерньского земства за 1906 год.— Полтава.— 1907.— С. 1—4.

²⁸ ЦДАЖР СРСР.— Ф. ДП—ОВ.— Оп. 1906 г.— Од. зб. 115.— Т. 21.— А. 71.

²⁹ Там же.— А. 74 зв.

³⁰ ЦДАЖР СРСР.— Ф. ДП—ОВ.— Оп. 1906 г.— Од. зб. 115.— Т. 21.— А. 73 зв.

³¹ Там же.— А. 73—73 зв.

³² Там же.— А. 71—74 зв.

³³ Ванцак Б. С. Е. Н. Скаржинская: от археологии до революции.— С. 43.

³⁴ За рубезом, 1909.— Давос.— Изд-во: За рубезом / Е. Скаржинской.— 1910.— № 1.— №№ 2—3.

³⁵ Ванцак Б. Заповіла народів.— С. 4.

³⁶ Ленінська Зоря, 1978.— 5 та 7 січня.

³⁷ Супруненко А. Б. Археологічні дослідження Ф. І. Камінського в Нижнем Подульє // 1000-летие г. Лубен: Обл. науч.-практ. конф. (Тез. докл.) — Лубны, 1988.— С. 12—15.

вже мала невелике геологічне зібрання³⁸ і чималу кількість документальних пам'яток, почала збирати експонати для майбутнього музею.

Завідуючим і хранителем музею вона призначила Ф. І. Камінського. 1883 р. ним створено концепцію експозиції Лубенського музею, що поділявся на два великих розділи, «присвячених ... минулому і сучасному»: 1) «місцевого малоросійського краю» — Лубенщині і Полтавщині; 2) загальноросійській історії і минулому та сучасності іноземних держав». У свою чергу, кожен з цих розділів розподілявся на відділи — «доісторичної археології, історичний, церковний, етнографічний, художньо-технічний, природничий»³⁹. Археологічний підвідділ місцевої історії розподілявся на: «1) старожитності доби кам'яного періоду, 2) неолітичної доби, 3) бронзового віку, 4) еллінсько-скіфського періоду, 5) старожитності руських городищ, 6) південно-російські старожитності, 7) малоросійську старовину»⁴⁰. Згідно цього плану й було розміщено предмети у вітринах і на планшетах експозиції, підготовчі роботи до створення якої розпочалися ще з початку 1883 р.⁴¹ Фундатори музею звернули увагу на застереження В. Б. Антоновича про недоцільність розділення комплексів і вміщували та зберігали предмети за місцем знахідки — на окремих планшетах чи у вітринах⁴².

Після смерті Ф. І. Камінського у 1891 р. завідуючим музею стає Сергій Климентійович Кульжинський, здібний етнограф і організатор⁴³. Він був запрошений на цю посаду за рекомендацією Ф. І. Камінського, з яким підтримував дружні стосунки⁴⁴. За життя Камінського археологічний напрямок пошукової і збиральницької діяльності Лубенського музею К. М. Скаржинської залишався ведучим. З приходом С. К. Кульжинського археологічні дослідження не ведуться зовсім, а поповнення колекції зводиться до закупок чи отримання в дар випадкових знахідок.

Крім матеріалів досліджень Ф. І. Камінського⁴⁵, до музею увійшли деякі археологічні знахідки з невеликого зібрання при бібліотеці Лубенської чоловічої гімназії⁴⁶, створеної у 1870-х роках за ініціативою Федора Івановича, та речі з колекції родича Скаржинських Г. С. Кир'якова⁴⁷. Значну кількість знахідок передали в дар жителі Лубенського повіту, родичі К. М. Скаржинської. Найчастіше різноманітні археологічні матеріали надходили від П. Я. Армашевського, Ф. І. Дейкуна, С. М. і Ф. Н. Ізмайлових, І. А. Зарецького, Г. С. та А. Г. Кир'якових, І. Н. та В. Н. Леонтовичів⁴⁸. У 1890-х рр. більшість археологічних знахідок надійшла в дар чи була закуплена у київського антиквара, археолога і нумізмата К. В. Болсуновського⁴⁹ і керченського торговця старожитностями Е. Р. Запорожського⁵⁰.

Лубенським музеєм К. М. Скаржинської провадилися і невеликі археологічні дослідження. За кошти Скаржинської 1883 р. було продовжено розпочаті 1881 р. Ф. І. Камінським розкопки курганів на південній околиці Лубен, в урочищі Лиса Гора⁵¹. Тут було досліджено більше десяти невеликих курганів⁵², що містили поховання ямної куль-

³⁸ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 141.— А. 1—2.

³⁹ Там же.— Од. зб. 1.— А. 2—2 зв.

⁴⁰ Там же.— Од. зб. 69.— А. 6—6 зв.

⁴¹ Там же.— Од. зб. 53.— А. 24; Од. зб. 69.— А. 5—6.

⁴² Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею.— С. 31.— Прим.

⁴³ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 7.— А. 1.

⁴⁴ Там же.— Од. зб. 85.— А. 1.

⁴⁵ Супруненко А. Б. Новые материалы о Ф. И. Каминском // Памятники археологии Полтавщины: Обл. науч.-практич. семинар (Тез. докл. и сообщ.).— Полтава, 1989.— С. 82—86.

⁴⁶ Каминский Ф. И. Следы древнейшей эпохи каменного века по р. Суле и ее притокам // Труды III АС.— К., 1878.— Т. 1.— С. 150—152.

⁴⁷ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 1106.— А. 1; од. зб. 1109.— А. 1; од. зб. 1110.— А. 1.

⁴⁸ Там же.— Од. зб. 6.— А. 1.

⁴⁹ Там же.— Од. зб. 2.— А. 27—120; од. зб. 36.— А. 1—22; од. зб. 168.— А. 1—196.

⁵⁰ Античная керамика в собраниях Полтавского краеведческого музея...— С. 26; Архів ЛВ ІА АН СРСР.— Ф. 1.— 1899.— Од. зб. 275.

⁵¹ Супруненко А. Б. Археологические исследования ... — С. 13.

⁵² Ляскоронский В. Г. Археологические раскопки близ г. Лубен; Полтавской г., в урочище Лысяя Гора // Киевская старина.— 1892.— Т. XXXIX.— С. 263—265.

тури, доби середньої бронзи, скіфського часу та могили половецького воїна; у курганах виявлено перевідкладену кераміку і вироби з кременю поселення доби енеоліту-ранньої бронзи⁵³. К. М. Скаржинська брала безпосередню участь у роботах, але керівництво і їх ведення здійснювалося Ф. І. Камінським, який вів також і щоденникові записи. Скаржинська планувала видати повний звіт про розкопки, та підготовлені до друку матеріали «загинули у вогні» перед смертю Ф. І. Камінського⁵⁴. Напевне, влітку 1891 р. К. М. Скаржинська спробувала розпочати нові дослідження гінцівської пізньопалеолітичної стоянки, скориставшись господарськими роботами, що підтверджується описами знахідок у «Каталозі» Музею Полтавського земства⁵⁵. Однак ці роботи не були документовані. На цьому перелік археологічних досліджень Лубенського музею може бути вичерпаним, якщо не зважати на консультування завідуючим музею С. К. Кульжинським розкопок великого кургану доби бронзи поблизу давньоруського городища (с. Клепачі) та обстежень останнього 1896 р.⁵⁶ В архів музею потрапив щоденник дослідника О. Лютецького та антропологічні матеріали з розкопок⁵⁷.

Археологічне зібрання К. М. Скаржинської налічувало понад 3000 предметів, що складали 415 інвентарних номерів каталогу⁵⁸. У складі зібрання переважали речі з Лубенського повіту і Полтавщини.

Найзначнішими серед них були предмети зі зборів і розкопок Г. С. Кир'якова 1871 р. та К. М. Скаржинської 1891 р. в Гінцях, на місці пізньопалеолітичної стоянки — першої з виявлених на Україні. В музеї було 293 вироби з кременю, 2 — з кістки, 77 кісток тварин та їх уламків, зразки кісткової брекчії, обпаленого суглинку⁵⁹. Крім того, зберігалися малюнки знахідок з розкопок Ф. І. Камінського 1873 р., що залишилися в музеї Лубенської чоловічої гімназії⁶⁰.

Не менш яскрава колекція досліджень лисогірських курганів і поселення. Вона складалася з 54 виробів з кременю та 110 уламків посуду доби енеоліту, ранньої та середньої бронзи, 24 кам'яних вироби, серед яких — невеликий орнаментований, з двома отворами по краях «човник»⁶¹, кісток людей та тварин. З поховань у курганах походили 2 горщики доби бронзи, 30 цілих та фрагменти посудин скіфського часу, 139 виробів з мідних сплавів та 11 уламків залізних речей тієї ж доби, комплекс впускного половецького поховання⁶².

Широко відомі сучасникам знахідки Ф. І. Камінського 1882 р. з кургану в урочищі Замковщина (Замок). У музеї зберігались горщик, миска, курильниця, кістки тварин і людини з впускного поховання зарубинської культури та миска, горщик, бронзові вістря до стріл, шматки реалгару і сірки, скляні буси з основного поховання скіфського часу⁶³.

Численними були колекції знахідок різночасового місцезнаходження в урочищі Пурпурівщина поблизу с. Клепачі, де переважали речі давньоруської доби⁶⁴ з урочища «Вали» у Лубнах⁶⁵.

⁵³ Кулатова И. Н. Памятники археологии территории г. Лубны // 1000-летие г. Лубен: Обл. науч.-практич. конф. (Тез. докл.).— Лубны, 1988.— С. 7.

⁵⁴ Ляскоронский В. Г. Указ. соч.— С. 1, 2.— Прим. 1.

⁵⁵ Борисковский П. И. Палеолит Украины // МИА.— 1953.— № 40.— С. 306; Каталог археологического відділу Полтавського музею (Рукопис) // Фонди ПКМ.— Т. 1.— С. 3—5.

⁵⁶ НА ПКМ.— Од. зб. 03—144/3.— А. 1—2.

⁵⁷ Там же.— Од. зб. 03—144/2.— А. 1—23 (18—40).

⁵⁸ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 2.— А. 1—112.

⁵⁹ Каталог археологического відділу ... — Т. 1.— С. 2—8.— №№ 1—100.

⁶⁰ Там же.— С. 14.— № 137.

⁶¹ Памятники материальной культуры древней и средневековой Полтавщины: Каталог выставки (Гороховский Е. Л., Кулатова И. Н. и др.)— Полтава, 1985.— С. 7.— № 9.

⁶² Каталог археологического відділу ... — С. 11—13, 17—33.— №№ 117—135, 153—263.

⁶³ Каминский Ф. И. Дневник // НА ПКМ.— Од. зб. 03—144/2.— А. 14—15. зв.

⁶⁴ Каталог археологического відділу ... — С. 38—41, 53—56.— №№ 279—298, 362—369, 375—378.

⁶⁵ Там же.— С. 57, 58.— №№ 383—390.

У музеї зберігалися матеріали з розкопок курганів скіфського часу і доби Київської Русі в урочищі Княжа Гора біля Гінців, здійснених Г. С. Кир'яковим на початку 1870-х рр., та могильника давньоруського городища в урочищі Городок поблизу с. Клепачі⁶⁶.

Досить широка географія окремих знахідок з Полтавщини, що потрапили у зібрання. Це кам'яні сокири, молоти та товчачі з сіл Гінці, Клепачі та Тишки Лубенського, Білики та Липняги Хорольського, Повстин Пирятинського повітів; бронзові вістря до стріл скіфського часу з околиць сіл Засулля, Клепачі, Шершнівка, Варви⁶⁷. Серед знахідок — кілька археологічних предметів, що використовувалися селянами ХІХ ст. в ужитку—свердлена кам'яна сокира з с. Вісачки—для роздріблення солі, тригранне бронзове вістря стріли з с. Клепачі—як амулет⁶⁸. Деякі речі надійшли з досить віддалених районів. Це порівняно велика група знахідок доби бронзи з курганів Старобільського повіту на Харківщині, кам'яна сокира з с. Подобино Тверської губернії, бронзові кельт і долото з с. Абрамівка Олександрівського повіту Херсонської губернії⁶⁹. Три половецькі кам'яні баби, куплені К. М. Скаржинською у М. О. Аккермана, походили з с. Кибинці Миргородського повіту на Полтавщині, куди були привезені Д. П. Трощинським з Катеринославщини⁷⁰.

Значною була група знахідок з античних міст Північного Причорномор'я, репрезентована переважно посудом і теракотами⁷¹. У складі археологічного зібрання була невелика колекція давньоєгипетських старожитностей⁷².

Про високий, на той час, рівень зібрання К. М. Скаржинської свідчать не тільки зберігання і експонування археологічних знахідок комплексно, чудово виготовлені планшети та етикетки. «Діяльність Лубенського музею характеризує дві риси,— писав М. Я. Рудинський,— однаково уважне відношення до всіх об'єктів історичної минувшини та обережність в дослідженні її пам'яток»⁷³. Серед речей музею, що надійшли з Лубенщини, безпаспортних речей майже не було. Кожен предмет мав чітко проставлену маркіровку, спеціально виготовлені бірки із зазначенням місця знахідки. У зібрання потрапляли й уламки простих ужиткових речей (згадаймо відому колекцію фрагментів посуду лисогірського поселення), що свідчить про «правдиве розуміння наукової ваги кожного уламка давньої речі»⁷⁴. Маючи значні кошти і нахил до ведення археологічних досліджень, К. М. Скаржинська не пішла шляхом поповнення зібрання бездумним розкопуванням курганів задля отримання атрактивних музейних матеріалів і коштовностей. Розкопки Лубенського музею ставили на меті суто наукові завдання. Всі без винятку речі із закритих комплексів, чи то кістки людей і тварин, чи випадкове каміння,— потрапляли у зібрання⁷⁵. Остеологічні і геологічні матеріали отримували визначення у спеціалістів⁷⁶.

Музей К. М. Скаржинської мав на меті створення каталога зібрання⁷⁷. Інвентарну картотеку почав складати ще у 1880-х рр. Ф. І. Камінський. Ним же розпочато роботу по написанню каталога⁷⁸. 1891 р. його рукописний текст на замовлення К. М. Скаржинської завершив

⁶⁶ Там же.— С. 38, 55—56.— №№ 277, 278, 377—379.

⁶⁷ Там же.— С. 8, 9, 16, 17.— №№ 101—105, 107, 108, 146, 151, 152.

⁶⁸ Там же.— С. 39.— №№ 103, 282.

⁶⁹ Там же.— С. 8, 10, 15, 43, 44, 98.— №№ 106, 112, 114, 139, 140, 310—318, 691.

⁷⁰ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 19.— А. 1.

⁷¹ Античная керамика в собрании Полтавского ... музея.— С. 3, 5—26.

⁷² Супруненко А. Б. Памятники древнеегипетского искусства в собрании Полтавского краеведческого музея: Каталог выставки.— Полтава, 1986.— С. 3, 20, 58—60, 46.

⁷³ Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею.— С. 29.

⁷⁴ Там же.— С. 29.

⁷⁵ Каталог археологічного відділу ... — С. 1—8, 11—13, 17—38.

⁷⁶ Махно Є. В. Поховання на Замковій горі в Лубнах (Розкопки Ф. Камінського 1881 р.) // Археологія.— 1965.— Т. ХVІІІ.— С. 187.— Прим.

⁷⁷ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 1.— 1—2.

⁷⁸ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 13.— А. 8—10, 18, 25, 33; од. зб. 153.— А. 2.

колега К. В. Болсуновського А. П. Зосимович⁷⁹. Відгук на роботу⁸⁰ та її редагування здійснив професор В. Б. Антонович⁸¹. Художник В. І. Іванов підготував 22 таблиці малюнків експонатів колекції⁸², що безслідно зникли з архіву Полтавського краєзнавчого музею у 1930-ті роки. Шкода, що цю працю так і не було надруковано. Та вона майже повністю ввійшла до рукописного каталога музею Полтавського земства⁸³, що зумовило збереження документованих даних про надходження предметів зібрання.

Значна кількість речей археологічної колекції К. М. Скаржинської була відома дослідникам за виставками, що відбувалися під час VI та VIII Археологічних з'їздів⁸⁴. Підготовчі комітети з'їздів щоразу зверталися до володарки музею з пропозиціями взяти участь у виставках, виданнях праць чи каталогів⁸⁵. Експозиція з Круглика викликала жвавий інтерес дослідників у Москві 1890 р.⁸⁶ Зауважимо, що відправку речей на виставку було здійснено коштом Скаржинських⁸⁷. Фото знахідок з лисогірських курганів і поселення у Лубнах, кургану в урочищі Замковщина та випадково знайденої під Лубнами бронзової сокири колхідського типу вміщені серед таблиць каталога VIII з'їзду⁸⁸, наведено й описання знахідок⁸⁹. Фото більшості речей з розкопок на Лисій Горі опубліковано В. Г. Ляскоронським разом із планом могильника⁹⁰. Описання частини крем'яних і кам'яних знарядь з розкопок у Гінцях опубліковане В. М. Щербаківським⁹¹. Найбільш повний огляд зібрання у складі колекції Полтавського музею здійснено вже за радянського часу М. Я. Рудинським⁹², який описав чи подав ілюстрації великої кількості предметів з колишнього Лубенського музею. Після виходу цієї праці археологічні колекції Полтавського музею стали широко відомі спеціалістам. Публікації окремих речей із зібрання К. М. Скаржинської продовжували з'являтися і в 1960-ті рр.⁹³

К. М. Скаржинська активно пропагувала своє зібрання, маючи на меті створення міського музею в Лубнах⁹⁴. Не меншу популярність колекції принесли не тільки відвідувачі, але й численні кореспонденти. Серед авторів листів до Скаржинської та завідувачів музею багато відомих археологів, істориків і краєзнавців — В. Б. Антонович, Д. І. Багалій, М. Ф. Біляшевський, О. О. Бобринський, К. В. Болсуновський, В. П. Горленко, І. А. Зарецький, В. Г. Ляскоронський, М. О. Олександровський, О. А. Спіцин, М. Ф. Сумцов, П. С. Уварова, К. М. Феофілактів,

⁷⁹ Там же.— Од. зб. 2655.— С. 7.

⁸⁰ Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею.— С. 31.— Прим.

⁸¹ Каталог собрания археологических и исторических древностей Екатерины Николаевны Скаржинской (Сост. Зосимович А. П.) Под ред. Антоновича В. Б. (Рукопись) // ДАПО.— 1891—1892.— Ф. 222.— Од. зб. 2.— А. 1—125.

⁸² Рудинський М. Вказ. праця.— С. 31.— Прим. 1.

⁸³ Каталог археологічного відділу...— С. 1—63.

⁸⁴ Супруненко А. Б. Археологические исследования Ф. И. Каминского ... — С. 14.

⁸⁵ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 133.— А. 1—4; од. зб. 10.— А. 1—11; од. зб. 2513.— А 4; од. зб. 20.— А. 1—2; од. зб. 23.— А. 1—2.

⁸⁶ Там же.— Од. зб. 72.— А. 2—2 зв., 4.

⁸⁷ Там же.— А. 1.

⁸⁸ Труды VIII АС.— М., 1897.— Т. IV.— Табл. 78—82.

⁸⁹ Там же.— С. 238—239.

⁹⁰ Ляскоронский В. Г. Археологические раскопки близ г. Лубны ... — С. 263—280.— План.— Табл. I—III.

⁹¹ Щербаківський В. Провідник по археологічному відділу Полтавського Народного музею з коротким описом передісторичного життя на Полтавщині.— Полтава, 1919.— С. 1; Щербаківський В. Розкопки палеолітичного селища в с. Гінці, Лубенського повіту в 1914 і 1915 рр.: Попереднє звітження // Зап. Укр. наук. т-ва дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині.— Полтава, 1919.— Вип. 1.— С. 61.

⁹² Рудинський М. Вказ. праця.— С. 29—62.

⁹³ Ильинская В. А. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья: (Курганы Пусуля).— К., 1968.— С. 20, 55.— Рис. 44, 1.— Табл. 47, 18—21; Махно Є. В. Вказ. праця.— С. 185—189.

⁹⁴ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 11.— А. 1—1 зв.; Полтавские губернские ведомости.— 1903.— № 62.— 20 августа.

Д. І. Яворницький⁹⁵. Іноді відомість музею та його володарки доводила до курйозів. Так, артиль селян-скарбощукачів із с. Агайман Мелітопольського повіту звернулася 1905 р. до К. М. Скаржинської з проханням вказати місцезнаходження начебто відомого їй великого скарбу в Таврійській губернії⁹⁶.

1906 р. після згоди Музею Полтавського земства прийняти у дар зібрання К. М. Скаржинської⁹⁷, почалася його передача і пакування разом з вітринами та іншим обладнанням⁹⁸. Лише через чотири роки 72 ящики з колекціями було розібрано і розміщено в Полтавському музеї. Описання археологічної частини зібрання здійснив у «Каталозі археологічного відділу» краєзнавець і археолог І. А. Заречний⁹⁹. Більшість речей зібрання потрапила до першої археологічної експозиції Музею Подтавського губернского земства, створеної протягом 1913—1915 рр.¹⁰⁰ Після Великого Жовтня зібрання Скаржинської стало «наріжним каменем археологічного відділу» Центрального пролетарського музею Полтавщини¹⁰¹ і більшою частиною експонувалося у другій, створеній М. Я. Рудинським, експозиції музею¹⁰². 1943 р. частину найбільш відомих речей археологічного зібрання Полтавського музею було відправлено загарбниками до Німеччини¹⁰³, частину ж — заховано тодішніми співробітниками музею В. Й. Довженком та Г. О. Сидоренко¹⁰⁴. Цікаво, що вивезені фашистами речі не загинули. Їх знайшли на одній із залізничних платформ у Німеччині радянські воїни і повернули назад¹⁰⁵. А більшість предметів археологічної колекції, що залишилися у приміщенні Полтавського музею і його сховищах, потрапили у полум'я пожежі, зчиненої фашистськими вандалами¹⁰⁶. Все те, що вціліло, зібрала на попелищі науковий співробітник музею Г. О. Сидоренко¹⁰⁷. Нею ж здійснені попередні записи речей в інвентарну книгу, пошуки втрачених атрибутів. Дотепер вціліло більше половини археологічного зібрання К. М. Скаржинської, хоча і в досить депаспортизованому стані.

Таким чином, зібрання К. М. Скаржинської було не тільки першою великою колекцією археологічних матеріалів на Полтавщині, але й однією із найбільших на Лівобережжі, виділяючись з-поміж інших своєю науковою спрямованістю і загальною доступністю. З колекціями К. М. Скаржинської ознайомилися і використовували в роботі ряд провідних дослідників найдавнішого минулого нашої Батьківщини. Діяльність Лубенського музею дала поштовх до створення земських і приват-

⁹⁵ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 20.— А. 1—3; од. зб. 23.— А. 1; од. зб. 31.— А. 1; од. зб. 170.— А. 1—4; од. зб. 32.— А. 1; од. зб. 172.— А. 1—2; од. зб. 36.— А. 1—34; од. зб. 168.— А. 1—232; од. зб. 53.— А. 1—30; од. зб. 63.— А. 1; од. зб. 178.— А. 3—6; од. зб. 92.— А. 1—3; од. зб. 162.—

2; од. зб. 133.— А. 1—4; од. зб. 141.— А. 1—4; од. зб. 58.— А. 1—2.

⁹⁶ Там же.— Од. зб. 18.— А. 1.

⁹⁷ Отчет о Естественном-историческом музее ... — С. 1—4.

⁹⁸ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 15.— А. 1—309; Николаев В. Ф. К истории Полтавского краеведческого музея (Рукопись) // НА ПКМ.— 1963.— Од. зб. 11—10/227³. р(п). — С. 2.

⁹⁹ ДАПО.— Ф. 222.— Од. зб. 15.— А. 18; Каталог археологического відділу ... — Т. 1.— С. 1—167.— №№ 1—1068.

¹⁰⁰ Отчет о Естественном-историческом музее Полтавского губернского земства за 1913 год.— Полтава, 1915.— С. 4—6.

¹⁰¹ Рудинський М. Вказ. праця.— С. 29.

¹⁰² Кулатова І. Н., Супруненко А. Б. М. Я. Рудинский и Полтавский краеведческий музей // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. М. Я. Рудинского (Тез. докл. и сообщ.).— Полтава, 1987.— С. 10.

¹⁰³ Гауриленко М. І. До історії археологічного відділу Полтавського музею // НА ІА АН УРСР.— Ф. 10.— Од. зб. 68.— А. 3 зв.— 4; НА ПКМ.— Од. зб. 11.— 399.— А. 9.

¹⁰⁴ Махно Е. В. О некоторых фактах из истории исследования прошлого Полтавщины // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Обл. науч.-практ. семинар (Тез. докл.).— Полтава, 1988.— С. 45.— Прим.

¹⁰⁵ НА ПКМ.— Од. зб. 11—399.— А. 13; од. зб. 11—503.— А. 2; Фонди ПКМ.— Акт від 29.7.1948 р.

¹⁰⁶ НА ПКМ.— Од. зб. 11—503.— А. 2; Гауриленко М. І. Вказ. праця.— А. 3—3 зв.

¹⁰⁷ Супруненко О. Б. Колекція, опалена війною // Соціалістична культура.— 1987.— № 5.— С. 15.

них музейних установ на Лівобережжі, а розкопки музею сприяли активізації археологічних досліджень в Посуллі та на Полтавщині. Протягом 1880-х років зібрання було єдиним музеєм Полтавської губернії.

Не можна не відзначити концентруючу роль музею К. М. Скаржинської, до якого вливалися невеликі колекції та випадкові знахідки.

Для Полтавського музею колекція з Круглика стала фактично фундаментом зібрання, тому К. М. Скаржинська заслужено вважається одним із фундаторів музею¹⁰⁸.

Подальші пошуки та встановлення атрибуцій депаспортизованої частини зібрання дадуть можливість найближчим часом підготувати до друку каталог археологічної колекції Лубенського музею, що було мрією засновників зібрання 100 років тому.

Ім'я К. М. Скаржинської не забуте у наш час. Міськвиконкомом Лубенської Ради депутатів трудящих прийняте рішення про увічнення пам'яті видатної землячки меморіальною дошкою на місці останнього її помешкання. Наприкінці 1989 року одна з нових вулиць міста поряд з Лисою Горою отримала ім'я Катерини Скаржинської. Розділи експозицій, присвячених діяльності визначної подвижниці вітчизняної культури, з'явилися у Лубенському і Полтавському краєзнавчих музеях, потрапили на сторінки путівників та іншої літератури.

¹⁰⁸ Риженко Я. Вказ. праця.— С. 4—6.

Одержано 09.01.89

Пам'яті Дмитра Тарасовича Березовця (18.X.1910—29.V.1970 рр.)

А. Т. Сміленко, О. В. Сухобоков

20 років тому передчасна смерть вирвала з сім'ї українських археологів Дмитра Тарасовича Березовця. Якби не ця сумна обставина, можливо, ми мали б нагоду разом з ним відзначити 80-ту річницю від дня його народження.

Нелегкими були долі старшого покоління радянських археологів, але і серед них особливим трагізмом виділяється життєвий шлях Дмитра Тарасовича. Народився він у м. Новоград-Волинську у родині вчителя початкових шкіл Тараса Пилиповича Березовця та його дружини акушерки. Імперіалістична війна змусила сім'ю восени 1914 р. евакуюватися до Києва, де батько працював десятником у залізничних майстернях. 1918 р. через важку хворобу матері сім'я Березовців переїхала до Житомира, де невдовзі мати і померла. Хлопчик був прийнятий до школи-семирічки, проте закінчувати її довелось у м. Бердичів, де сім'я оселилася 1921 р. У 1924—1925 рр. Дмитро Тарасович навчається у Бердичівській профтехшколі, де набуває кваліфікації слюсаря і до 1927 р. працює за фахом у радгоспі. Розгорнута кампанія боротьби з неписьменністю вимагала освічених людей. Отже, не дивно, що з 1928 р. Дмитро Тарасович працює вчителем у школі селянської молоді в с. Сахни Ружинського повіту. З цього часу починається і його робота у складі археологічної експедиції Бердичівського музею під керівництвом Т. М. Мовчанівського. Розкопки відомого Райковецького городища визначили інтерес Д. Т. Березовця до слов'янських старожитностей, що і обумовило його перехід на посаду заввідділом Бердичівського музею 1929 р. Водночас він працює викладачем у системі навчальних закладів Укржитлобуду, а 1931 р. його затверджено викладачем учбового